

סימן ד'

גדר נאמנות עד אחד באיסורין (ב ע"ב)

א. הצגת הסוגיא

גרסינן בגמרא (ב ע"ב):

ולרבה, דאמר לפי שאין בקיאים לשמה, ליבעי תרי, מידי דהוה אכל עדיות שבתורה! עד אחד נאמן באיסורין. אימור דאמרין עד אחד נאמן באיסורין, כגון חתיכה ספק של חלב ספק של שומן, דלא איתחזק איסורא, אבל הכא דאיתחזק איסורא דאשת איש הוי דבר שבערוה, ואין דבר שבערוה פחות משנים! רוב בקיאים הן. ואפילו לר"מ דחייש למיעוטא, סתם ספרי דדייני מיגמר גמירי, ורבנן הוא דאצרוך, והכא משום עיגונא אקילו בה רבנן.

רבה סובר שאמירת בפ"נ ובפ"נ נתקנה מפני שצריך עדות על כך שהגט נכתב לשמה. הגמרא מקשה על שיטתו: היאך עד אחד נאמן להעיד על כך? הלא בכל התורה, על-מנת להעיד על דבר מסוים נזקקים לשני עדים ולא די באחד!! מתרצת הגמרא: "עד אחד נאמן באיסורין". זהו כלל ידוע בש"ס שבעדות על דיני איסורין מספיק עד אחד, והגמרא מבינה שכיון שמדובר בנידון דידן על איסור אשת איש – די בעד אחד כדי להעיד שאינה כזו.

מקשה הגמרא: הרי עד אחד נאמן רק כאשר לא הוחזק האיסור, אבל במקום שאתחזק איסורא – לא נאמר כלל זה, ובסוגייתנו מדובר בדאתחזק איסורא, והיאך יהיה נאמן? ועוד, הרי הוי דבר שבערוה וכו'. ותירצו מה שתירצו.

רש"י מציין שעד אחד נאמן באיסורין, כגון בהפרשת תרומה ושחיטה, שאע"פ שהוחזק בהם האיסור – העד נאמן, משום שהם 'בידו'. דהיינו, כיון שהיה ביד העד להפריש או לשחוט, הוא נאמן על כך שהבהמה נשחטה¹.

ב. שיטת רש"י

עתה, נדון בדברי רש"י לעומקם.

¹ ישנם הסברים אחרים בדיון 'בידו', אך לעת עתה נסתפק בזה.

רש"י (ד"ה "עד אחד נאמן באיסורין") כותב: "שהרי האמינה תורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקור הגיד והחלב". רש"י מביא מספר דוגמאות לכך שעד אחד נאמן באיסורין, אך אינו כותב מנין למדו דין זה.

ביבמות (פח ע"א, ד"ה "חתיכה ספק של חלב") כותב רש"י: "והא ודאי פשיטא דסמכינן עלה כל זמן שלא נחשד דאי לאו הכי אין לך אדם אוכל משל חברו ואין לך אדם סומך על בני ביתו". נראה שרש"י כאן כותב מהי הסברא לדין זה, והיא שא"א לנהל חיים תקינים אם לא נאמין האחד לחברו, וממילא ודאי שעד אחד צריך להיות נאמן. מעין 'לא שבקת חיי לכל בריה'.

הריטב"א בסוגיין (ד"ה "עד אחד") כותב בזה"ל:

פירש רש"י, נפקא לן שהרי כל אחד ואחד האמינהו תורה על שחיטתו ועל ניקור הבשר שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם מתאכסן אצל חברו כדאיתא בירושלמי.

הריטב"א מחבר את דברי רש"י בגיטין וביבמות יחד. והסבר הדברים כך הוא: גם ביבמות רש"י לא כתב סברא לנאמנות, אלא הביא הוכחה לכך ממנהג העולם. וצ"ע מהו א"כ המקור לדין זה ע"פ רש"י.

ונראה, שרש"י סבור שאין צורך במקור להלכה זו, משום דסבירא ליה שאם אין פסוק או דרשה מפורשת המצריכה עדות של שני עדים – ברור שדי בעד אחד. אמנם אמרה תורה שבעדות בענייני ממונות, עונשים או ערווה יש צורך בשני עדים, אולם היכן שלא נתפרש לא ניתן לחדש זאת מסברא, ועל כן די בעד אחד.

היוצא מהנ"ל הוא שלדעת רש"י אם לא נאמר בפסוק או בדרשה שיש צורך בשני עדים, ברירת המחדל היא שדי בעד אחד, ומהתנהגות האנשים בלבד מביא רש"י ראיה והוכחה שזהו הדין.

עפ"ז מבואר גם מש"כ רש"י בחולין (י ע"ב ד"ה "עד אחד") וז"ל:

דכל יחיד ויחיד האמינתו תורה – "וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאֲנֶךָ" (דברים יב, כא), "וְשָׁחַט אֶת בֶּן הַבָּקָר" (ויקרא א, ה), ואכלי כהנים על ידו, ולא הזקיקו להעמיד עדים בדבר ולא הצריכה תורה עדים אלא לעונש ממון או מיתת בית דין ולערויות דגמרינן 'דבר-דבר' מממון.

בפסוקים שרש"י מביא לענין איסורין, לא כתוב במפורש שעד אחד נאמן, אך גם לא כתוב שצריך שניים. הפסוקים הללו אינם מקור, אלא הוכחה שהתורה לא אמרה

בפירוש שצריך שני עדים, וממילא עד אחד יהיה נאמן.²

ג. שיטת תוס'

תוס' (ד"ה "עד אחד" הראשון) מביאים את דברי רש"י, וכותבים: "ולא היה לו להזכיר הפרשת תרומה ושחיטה, דבהנהו נאמן אע"ג דאתחזק איסורא משום דבידו לתקנם כמו שפירש הקונטרס בסמוך".

תוס' מקשים מדוע הביא רש"י את הדוגמאות של שחיטה ותרומה, הרי בהן מדובר ב'אתחזק איסורא' והנאמנות היא משום ש'בידו לתקנו' ולא משום עד אחד נאמן באיסורין הסטנדרטי, וא"כ כיצד ניתן ללמוד ממקרה של 'אתחזק ובידו' למקרה ש'לא אתחזק ולא בידו'?

בהמשך, כותבים תוס':

וא"ת: ומנלן דעד אחד נאמן באיסורין? וי"ל, דילפינן מנדה דדרשינן בפרק המדיר וספרה לה לעצמה, וא"ת: אם כן אפילו אתחזק איסורא? וי"ל, דאינה בחזקת שתהא רואה כל שעה וכשעברו שבעה טהורה ממילא ולא אתחזק איסורא, וגם בידה לטבול.

תוס' לומדים שעד אחד נאמן באיסורין מנדה. נדה נאמנת לומר שאינה טמאה ובעלה סומך עליה אע"פ שאין לו שני עדים על כך. ושואלים תוס': הרי נדה אינה במצב של ספק אלא 'אתחזק איסורא', הואיל ועד עתה היתה טמאה והיא באה להוציא ממצב ודאי. ומתמצים שבנדה ישנם שני חלקים: טומאה וראיה. לגבי הראיה היא 'לא אתחזק', מפני שאינה בחזקת שתהא רואה כל שעה, וע"כ נחשב כ'לא אתחזק איסורא'. אך לגבי הטומאה – כל עוד לא טבלה היא מוחזקת בטומאתה. ולכן מוסיפים תוס' שבידה לטבול, ונאמנת להעיד אע"פ שהיא מוחזקת בטומאה (כך ביאר מהרש"א בתוס').

יוצא א"כ, שבנדה יש מקור לשתי הנאמנויות של עד אחד: גם במקרה שלא אתחזק איסורא וגם במקרה ש'אתחזק ובידו'.

בדברי תוס' מבואר שהם חפשו מקור לכך שעד אחד נאמן באיסורין, ולא הסתפקו בדברי רש"י שאם התורה לא הצריכה שני עדים ממילא עד אחד יהיה נאמן.

² אגב אורחא יש להעיר, שהפסוק השני שרש"י הביא מאד תמוה. הציטוט "וְשָׁחַט אֶת בֶּן הַבָּקָר" נלקח מהפרישה לגבי קרבן עולה. מקרבן עולה, כידוע, אין הכהנים אוכלים כלום והכל נשרף ע"ג המזבח, ואיך כתב רש"י על כך "ואכלי כהנים על ידו"? ואפשר לומר שמכיון שקרבן עולה הוא הקרבן הראשון ביום ואסור להקריב לפניו שום קרבן, ממילא אם הקרבן הוא טרפה – נמצא שטרם הקריבו קרבן עולה כלל ואסור להקריב שום קרבן, והכהנים אינם יודעים זאת ואוכלים את הקרבנות האחרים אע"פ שאסור להקריבם. ולכן זו ראיה שא"צ שני עדים על השחיטה. ודוחק.

וצ"ע, במה נחלקו רש"י ותוס'?

ד. ביאור יסוד מחלוקת רש"י ותוס'

אפשר לומר שמחלוקתם היא האם הפסוק "על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר" (דברים יט, טו) מדבר (לפחות בה"א) על כל העדויות שבתורה, או רק על עדויות של דיני ממונות ונפשות:

תוס' סברו שהפסוק, לכל הפחות בהוה אמינא, נאמר על כל העדויות שבתורה, ועל כן יש צורך במקור מיוחד שילמד אותנו שבאיסורין עד אחד נאמן (או שהמקור מלמד שהפסוק לא מדבר על איסורין).

לעומתם, רש"י סובר שהפסוק לא נאמר על איסורין, ולכן אין צורך בשום מקור לכך שעד אחד נאמן, אלא די בכך שהתורה לא אמרה שצריך שניים, וממילא עד אחד נאמן. וכך מוכח מדברי רש"י בחולין הנ"ל, שכתב "ולא הצריכה תורה עדים אלא לעונש ממון או מיתת בית דין ולעריית דגמרינן 'דבר-דבר' ממון" – כלומר, אין זה שהתורה הצריכה עדים בכל מקום ואח"כ אמרה שבאיסורין מועיל עד אחד, אלא התורה לא הצריכה כלל עדים, וממילא עד אחד מועיל, כי אין סיבה להגיד אחרת.

ההבדל בין רש"י לתוס' הוא ההבדל שבין "העדר" ל"שלילה": שלילה פירושה שהיתה הוה אמינא לחשוב כן-וכך, אך שללנו זאת, והשלילה אינה סותרת את ההוה אמינא שיש בה משהו נכון. ואילו העדר פירושו שלא היתה אפילו הוה אמינא לחשוב כך.³

נראה שמחלוקת זו מהותית מאוד בהגדרת נאמנות עד אחד באיסורין:

לדעת רש"י, עד אחד אינו נאמן מגדרי עדות אלא נאמנות פשוטה שיש לכל אדם. שהרי התורה לא דברה בפירוש על כך שע"א נאמן, ואנו סומכים עליו רק כיון דאל"כ "אין לך אדם אוכל משל חברו". זוהי נאמנות אנושית ולא בגדרי עדות.

וניתן להביא ראיה לכך שנאמנותו של עד אחד באיסורין אינה בגדר עדות, מלשון הגמרא ביבמות (פח ע"א) "אלא סברא היא, מידי דהוה אחתיכה ספק של חלב ספק של שומן, ואתא עד אחד ואמר: 'ברי לי דשומן הוא'". הלשון "ברי לי" לא נמצאת ביחס לעדות בשום מקום, ורק לגבי נאמנות דנים במושגים של 'ברי' ו'שמא' (ע"ע בכתובות יג ע"א במשנה).

תוס' אינם סוברים כך. לדעתם, הדיון הוא בגדרי "עדות", שהרי לשיטתם דין ע"א

³ ישנה מחלוקת דומה לגבי דין "יהרג ואל יעבור" – האם לפני שהתורה צוותה שיהרג ואל יעבור רק בשלוש העבירות החמורות הדין נהג בכל המצוות, או שלא נהג בשום מצווה. ונפקא מינה לגבי גוי – האם מצווה למסור נפשו על שבע מצוות או שאינו מצווה למסור נפשו כלל. ובכך נחלקו רש"י ותוס' במסכת יומא פב ע"א, ע"ש.

נאמן באיסורין נלמד ממקור מיוחד שמלמדנו שאע"פ שבדרך כלל זקוקים לשני עדים – כאן נאמן עד אחד. ומוכרח שנאמנותו היא באותם גדרים של השניים שנצרכים בדרך-כלל.

ה. יישוב קושיית תוס' על רש"י וביאורו ע"פ הנ"ל

הזכרנו לעיל שתוס' הקשו על רש"י מדוע הביא דוגמאות של 'בידו ואתחזק', הרי כאן מדובר על מקרה ש'אינו בידו ולא אתחזק'.

כתב בשו"ת מהרי"ק (שורש עב) וז"ל:

דודאי כל שכן הוא, דכיון דשמעינן מנדה דאפילו איתחזק איסורא כדפירש לעיל דמהימנא כיון שבידה לטבול כל שכן היכא דלא איתחזק איסורא אפילו אין בידו דהא טעמא דבידה לטבול לא מהני אלא לגרוע חזקת איסור שהיה לה... דשאני גבי ממון כיון שבידו, א"כ הוי כמו שלו ואדם נאמן על שלו לאסור או להתיר... אבל גבי טבילת נדה – פשיטא דלא הוי האי טעמא, אלא הטעם... כיון דבידה לטבול מהימנא מידי דהוה איתחזק איסורא ובידו לתקן דעד אחד מהימן... דודאי כ"ש הוא דכיון דשמעינן מנדה דאפילו איתחזק איסורא כדפירש לעיל דמהימנא כיון שבידה לטבול כ"ש היכא דלא איתחזק איסורא אפילו אין בידו דהא טעמא דבידה לטבול לא מהני אלא לגרוע חזקת איסור שהיה לה. וכ"ש כשאין חזקת איסור כלל דעד אחד נאמן.

ואמנם בשב שבעתתא (ש"ו פ"ו) הקשה עליו שמתוס' דילן מוכח שלא כדבריו. אולם נראה שרש"י אכן סבר ש'בידו' מועיל לגרוע חזקת איסור. כעין הדברים הללו כתב הר"ן בחידושיו כאן בדעת רש"י.

ישנם הסברים נוספים בדין 'בידו' שלא נתעמק בהם כאן, אולם רק נזכיר אותם לצורך הדברים.

אפשר לומר ש'בידו' הוא מיגו שנותן לעד נאמנות מסוימת, ואפשר ש'בידו' נותן לעד בעלות על הדבר שהוא מעיד עליו ומשום כך הוא נאמן. בשני ההסברים הללו, 'בידו' פועל מדין נאמנות ולא מדין עדות.

וא"כ רש"י ותוס' לשיטתם: רש"י שסובר שעד אחד נאמן מגדרי נאמנות כפי שנתבאר – סבור ש'בידו', שאף הוא בגדר נאמנות, מגרע את ה'אתחזק'. ולכן אין הבדל בין הנאמנויות במקרה של 'אתחזק ובידו' ובין 'לא אתחזק ולא בידו' ואפשר ללמוד מאחד למשנהו.

אך תוס' שסוברים שעד נאמן מגדרי עדות – אינם יכולים לסבור ש'בידו' יוביל

לאותה נאמנות כמו זו של עד אחד, כי 'בידו' הוא ודאי דין של נאמנות בלבד, ואילו נאמנותו של עד אחד היא כעדות לכל דבר. ולכן הקשו על רש"י שהביא דוגמאות של 'בידו' ואתחזק' כדי להוכיח על מקרה ש'לא בידו ולא אתחזק'⁴.

ו. שיטת הריטב"א

בגמרא ביבמות (פח ע"ב) נאמר: "אמר עולא כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי כאן שניים ואין דבריו של אחד במקום שניים".

מבואר בגמרא שם, שעד אחד המעיד שבעלה של אשה מת בכדי להתירה להינשא בשנית – נאמן. על כך אומר עולא שאם כנגדו בא עד אחר ואומר שבעלה לא מת – האחרון אינו נאמן, משום שרבנן האמינו לעד שמעיד שבעלה מת כשניים ולעד השני לא, ואין דבריו של עד אחד מועילים כנגד דבריהם של שני עדים.

על דינו של עולא כותב הריטב"א ביבמות, וז"ל:

ואפילו כשבא עד אחד בלבד והכחישו שהראשון חשוב כשניים, נראין הדברים כדברי ר"י ז"ל דדוקא בעדות דבר שבערווה דבעי שניים שהאמינוהו זה כשניים, אבל באיסורא דעלמא דסגי בחד כיון שלא האמינוהו אלא כחד, כי אתא אחרינא ואכחשיה הויא הכחשה כחד לגבי חד.

כלומר, דינו של עולא נכון אך ורק ב'דבר שבערווה', היות ושם האמינוהו כשניים. אבל באיסורין – שלא האמינוהו כשניים – העד המכחיש אינו נחשב כמעיד נגד שניים.

מבואר בפשטות שהריטב"א סובר כדעת רש"י שהעדות באיסורין מלכתחילה אין דינה בשניים. ורק משום כך מובן החילוק בין איסורין לדבר שבערווה: בדבר שבערווה מעיקר הדין צריך שניים, אלא שחידשו שְׂדֵי בעד אחד, וכיון שכך הוא נאמן כשניים. ואילו באיסורין, עד אחד נאמן מעיקר הדין, ולכן עד המעיד כנגדו לא ייחשב כמעיד נגד שניים.

שהרי, אם סובר כתוס' – לא יובן החילוק בין איסורין ובין דבר שבערווה; הלא גם באיסורין במקור היה צריך שניים, וא"כ כאשר האמינו לעד אחד – צריך היה דינו להיות כמו עד מיתה הנאמן כשניים ואם יבוא עד אחד להכחישו הוי דבריו של אחד במקום שניים.

וא"כ ע"כ שהריטב"א סובר כשיטת רש"י.

⁴ יעויין בשו"ת בית הלוי (סי' לז אות ג) שהסביר מניין למדו הראשונים ש'בידו' באיסורין שאני מכל נאמנות 'בידו' המוכרת בש"ס, ועניינה נאמנות ולא עדות. ועי' גם בשו"ת רע"א (מהדו"ק סי' קכה).

ז. שיטת הרא"ש

לעומת זאת, מדברי הרא"ש ניתן להוכיח להיפך, וכדעת התוס'.

הרא"ש (גיטין פ"ה ס"ט) כותב:

האומר טבל הלה מתוקן אמרו לו היאך? ואמר אמרתי לו לפלוני לתקנו, והלכו ושאלוהו ואמר לא תקנתיו הרי הוא בחזקת טבל, ואע"ג דבכל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי הוא כשניים, מ"מ כיון שהוא מודה שלא אמר אלא לאחר לתקנו והלה אמר לא תקנתיו הרי הוא בחזקת טבל גמור.

ומדבריו נראה להדיא, שאילו העד הראשון לא היה אומר "אמרתי לפלוני לתקנו" – אלא היה מעיד שהוא מתוקן – היה נאמן גם כנגד העד השני, כי "כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי הוא כשניים", כפי שחידש עולא.

וא"כ, הרא"ש חולק על הריטב"א, וסובר שדינו של עולא נאמר גם בענין עד אחד באיסורין. ומוכח שהבין כשיטת התוס' שבמקור גם באיסורין נצרכנו לעדות של שניים, ולכן עד אחד נאמן כשניים.

ח. ביאור מחלוקת הקצות והנתיבות בענין הזמה בעדות על איסורין

נחלקו **הקצות** (סי' לח סק"ד) ו**הנתיבות** (שם, ביאורים סק"ב) האם שני עדים המעידים על איסורין בבית-הדין, הינם בני הזמה.

הנתיבות סבור שלא שייך בהם הזמה, ואם עשו כך אין הם חייבים לשלם מה שרצו לאסור, משום שכאמור אין להם דין הזמה. ואילו הקצות סובר שניתן להזים את העדים, וכשיעידו "עמנו הייתם" – יחויבו העדים לשלם מה שרצו לאסור⁵.

ניתן לומר שהקצות והנתיבות נחלקו במחלוקת רש"י ותוס': הנתיבות סבר שעדות של עד אחד היא בגדר נאמנות ולא עדות, ולכן אע"פ שבאו שני עדים – הם עדיין בגדר של נאמנות ואין להם דין הזמה שנאמר בעדים בלבד. ואילו הקצות סבר שעד אחד באיסורין נאמן מגדרי עדות, וממילא אם באו שניים והעידו – הם נחשבים עדות רגילה לכל דבר ואפשר להזימם.

⁵ יעוין גם בחוות דעת בתחילת הלכות תערובות (סי' צח סק"א) שהוא לשיטתו בנתיבות.